

Gamlebyen historielag

Skriftserie nr 12

Sigrid Undset og Gamlebyen

Liv Bliksrud

Forord

Dette heftet om *Sigrid Undset og Gamlebyen* bygger på et foredrag som professor Liv Bliksrud holdt for Gamlebyen historielag 4. mars 2008, i Ladegården.

I Sigrid Undsets forfatterskap spiller Gamlebyen, eller rettere, middelalderens *Oslo*, en viktig rolle. Hun hadde inngående kunnskap om norsk middelalderhistorie og arkeologi, og Liv Bliksrud redegjør for hvordan dette fremkommer i Undsets bøker og virksomhet ellers.

Liv Bliksrud er professor ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. Hun tok dr.graden i 1987 med en avhandling om Sigrid Undset, og har publisert mange arbeider om henne, slik som *Natur og normer hos Sigrid Undset* (1988, Aschehoug) og monografien *Sigrid Undset* (1997, Gyldendal). Foruten forskning om Undsets forfatterskap har Liv Bliksrud utført – og publisert – forskning om opplysningstidens litteratur, nordisk litteratur i det moderne gjennombrudd, realisme og nyrealisme, romantikk og nordisk idéhistorie. Boken om *Den smilende makten. Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel* (Aschehoug, 1999) er ett av disse arbeidene. Hun har velvilligst stilt manuset for dette heftet til rådighet for historielaget, noe vi setter stor pris på.

Helge Godø
Skriftserieredaktør
Juni 2008

Kristianiadikter med mange adresser

Sigrid Undset er en av de mest utpregede Oslo-diktere i norsk litteratur. I et intervju i 1910 uttalte hun:

Jeg hadde røtter overalt i den jorden jeg hadde trådt hele oppveksten igjennom - i alle de utkantgatene hvor jeg hadde bodd som barn og lekt på løkkene – i den svarte Keysers gate, i det triste Pilestredet, hvor jeg har bodd noen triste år – i Vestre Aker, hvor jeg streifet om som liten, inn mot Frognerseteråsen og Vettakollen og oppgjennom Nordmarken, lenger og lenger eftersom jeg blev eldre – i blåveistiden, i stekende sommersol, i høljende novemberregn, på vinterføre og klabbeføre om våren.¹

Selv om Sigrid Undset var halvt dansk, ble hun faktisk den første innfødte Kristianiadikter i nyere norsk litteratur. I et brev i 1909 noterer hun at dette pussig nok er noe nytt. "Kristiania har jo endda ikke vært skildret omtrent av andet end udenbys folk, som har udøst sin vredes bitre skaaler over vor stakkars provinsby".² Snart får hun følge av Oscar Braaten. De to "deler" Kristiania mellom seg og beskriver den fra hver sin side av Akerselven.

Sigrid Undset bodde mange steder i byen. Fra to til fire års alder i en gård som lå inn under Veste Aker kirke. Dette var ute på landet, utenfor bygrensen. I 1886 flytter familien innenfor bygrensen. Faren, arkeologen Ingvald Undset, var ikke frisk og orket ikke lenger

Noter

¹ Sigrid Undset: *Essays og artikler 1910-1919*, red. Liv Blikrud, Oslo 2004, s. 98.

² Sigrid Undset: *Kjære Dea*, Oslo 1979, s. 155.

den lange veien til Universitetet i sentrum. De bosetter seg i Lyder Sagensgate 10 på Fagerborg. Her bodde Sigrid til hun var åtte år, og dette var hennes beste barndomsår. I den selvbiografiske beretningen *Elleve år* (1934) skildrer hun strøket som et tilnærmet ideelt oppvekstmiljø. Det var solid, men ikke snobbete, ingen snakket om penger, og barna hadde rike muligheter til å leke ute. Men faren ble dårligere og måtte ha kortere vei til arbeidsstedet. Familien flyttet i 1890 til Keyzersgate 5, til det hun i en novelle kaller ”Huset med de mørke kjellere”. Samtidig skulle hun begynne på skolen. Foreldrene hadde valgt Ragna Nielsens radikale fellesskole i Nordahl Brunsgate 22, og hun begynte rett i tredje klasse. Keyzersgate var midt i byen. Gaten var trang og mørk. Luften var dårlig og strøket lite barnevennlig, og høsten 1892 flyttet familien til Observatoriegaten 11, første etasje. Huset vendte ut mot en løkke med frisk luft og mer lys. Men Sigrid mistriivdes i miljøet. Penger og status spilte en større rolle enn hun var vant til, og hun syntes dette var et riktig snobbestrøk. I Observatoriegaten døde Ingvald Undset 3. desember 1893. Moren og de tre døtrene måtte finne en billigere bolig. De flyttet tilbake til Fagerborgstrøket, til Stensgate 5. Her likte Sigrid seg godt. Dette var et heterogent strøk, og hun gir levende skildringer av det i boken *Tolv år* (1998). Hun skrev også et hengivent dikt om Stensgaten. Senere bodde hun i Vibesgate, Pilestredet, Eilert Sundts gate og Sinsenveien. Etter utenlandsopphold i Roma, Paris og London tilbrakte hun noen år på Ski sammen med sin ektemann. I 1919 flyttet hun til Lillehammer, som ble hennes faste bopel i Norge til hun døde i 1949.

Oslo bør hete Kristiania

Nesten alle Undsets samtidsverk utspiller seg i Kristiania, de fleste i tiden før første verdenskrig. Hennes mange byskildringer har med sin realisme og presisjon kulturhistorisk egenverdi. Men skildringer av Gamlebyen, slik bydelen fremsto i Undsets samtid, glimrer ved sitt fravær både i samtidsverkene og i hennes tallrike essays og artikler. Det var det gamle Oslo, middelalderens by, som interesserte henne. Men det var en by som var død for alltid. Nettopp dette sto meget klart for henne. Likeledes dette at den gamle katolske middelalderbyen fikk en så lite ærefull død. Ruinene fra den tid som er blitt kalt Norges storhetstid ble liggende i flere århundrer uten at noen brydde seg om dem. De staselige klostrene og kirkene, kongsgården og andre prektige murbygninger fra middelalderen forvitret, og steinene ble brutt opp og brukt til ulike slags byggearbeider. Ertetiden betraktet middelalderen og dens katolske tro med nedlatenhet og forakt. Undset var også smertelig klar over at reformasjonen kom som et overgrep fra Danmark, og at nordmennene hverken kunne eller ville forsvare seg mot danskene.

På dette grunnlag mislikte hun at Kristiania i 1925 skulle få tilbake sitt gamle middelaldernavn. Hun betraktet omdøpingen som misforstått nasjonalisme. Men etter at Norge var blitt en selvstendig nasjon, likte nordmennene dårlig at hovedstaden hadde navn etter en dansk konge. Etter 1905 kom norske navn (for eksempel Harald, Olav, Ingeborg) på moten – man taler om den ”den nordiske navnerenessanse etter 1905”. Andre bynavn ble også fornorsket, for eksempel ble Fredrikshald til Halden, Fredriksvern til Stavern (sistnevnte navn var for øvrig det opprinnelige navnet på Vestfoldbyen).

Om navnebyttet Kristiania til Oslo skriver Sigrid Undset i *Morgenbladet* 12. mai 1923 i innlegget ”Oslo og vår by”:

– – Oslo bør få sin ruinpark, monumentet over hvor lite som er levnet av kongsstaden og bispebyen. Den virkelig nasjonale oppgave, som Oslo-minnet burde ha for os, er at mane til eftertanke og ransakning, hvorfor drev vi så motstandsløst inn i avhengighet, under et folk, som i 700 år hadde kjent nabostaters kniv true Jyllands lange hals og derfor halv bevisst eller litt mere end halv bevisst var vår, at en nasjon må verge sig, hvis den vil leve. – – Vi skulle prøve oss selv, om vi nu er nådd frem til en klarere bevissthet om hva det koster, og hva som kreves av folket, hvis en nasjon vil berge sitt liv.

Til Christiania-navnet er knyttet minnet om våknende nasjonal-kjensle, om menn som gjorde sitt arbeid – handelsmenn, vitenskapsmenn, diktere, folkeminnesamlere – med hjertet varmt for Norges gjenreisning. Bare tenk på en liten ting som disse byherrerens landbrukseksperimenter på løkkene omkring byen, en pasjon og en dyr pasjon og ofte upraktiske eksperimenter, likevel var det båret av ønsket om å bedre kårene her i landet. – –

Jeg ville skamme mig, den dag byen som lever og har gjort sin innsats i landets liv skulle forsøkes fusket om til at bli gitt ut for sin forgjenger på den andre siden av Akerselven, den som blev drept uten at vi gjorde større – kunne gjøre videre – for å hindre det.

Christiania har sine minner, sin tradisjon, som vi plikter å huske og arbeide videre på, – en tradisjon om bevisst fedrelandskjerlighed og offervilje ved ”Fædrelandets alter”, som det het i empirens elskelige sprogbruk.³

En autoritet på norsk middelalder

Undsets skildringer av den gamle byen Oslo, som det bare er ruiner igjen av, finner vi i først og fremst i hennes middelalderromaner. I

³ Sigrid Undset: *Essays og artikler 1920-1929*, red. Liv Bliksrud, Oslo 2006, s. 165-166

dem har hun gitt hele nasjonen et bilde av det gamle Oslo som har festnet seg i bevisstheten. Slik er det også med hennes øvrige skildringer av norsk middelalder, de har gått inn i vår kollektive hukkommelse og blitt en del av kulturarven. Når nettopp Undsets middelalderverk er blitt stående på denne måten, skyldes det hennes unike evner som historisk forfatter. Det finnes mange norske middelalderromaner. Men de fleste er glemt, enten fordi forfatterne hverken hadde tilstrekkelige kunnskaper i historie eller stort nok dikterisk talent. Undset hadde begge deler. Som vi vet hadde hun særskilte forutsetninger. Hun vokste opp i en atmosfære som var helt ut bestemt av vitenskap og historie, først og fremst av farens arkeologiske forskning, men også av hennes danske mors betydelige historiske og litterære kunnskaper.

Det hører med til Undsetmytologien at hun nærmest bodde på Oldssakssamlingen hos faren og hans kolleger. Det fortelles at hun kunne forskjellen på en buttnakkøks og en skafthulløks før hun kunne snakke rent, og at den sjokoladen professor Oluf Rygh hadde med til henne lå i den samme kassen som Sigurd Jorsalsfars hodeskalle. Skallen ble oppdaget i Gamlebyen i 1867. Da hun var ti år, leste hun norrønt og var oppdatert på norsk historieforskning. Undset ble en av sin tids autoriteter på norsk middelalder. Hun skrev en lang rekke lærde historiske artikler om middelalderens historie, religion, kunst og kultur. Hun var vokst opp med å håndtere gjenstander og leve med oppfatninger fra fjerne tider, og sa – med rette – at hun hadde levd 1000 år i dette landet.

Som historisk dikter Undset kan sammenlignes med en arkeolog. Hun gravde seg ned i stoffet lag for lag, nysgjerrig og engasjert,

tålmodig og kritisk. Hun ville komme til bunns i sakene og nøyde seg ikke med annenhånds kunnskap. Det var bare de primære kildene som betydde noe for henne. Hun fulgte nøye med i tidens arkeologiske virksomhet, ikke minst i utgravningen av Gamlebyen. Arbeidet ble ledet av arkitekt Gerhard Fischer, og han ble en viktig veileder for henne livet igjennom. Under arbeidet med *Kristin Lavransdatter* ga Fischer henne en grundig omvisning i utgravningene. Hun bisto også Fischer i arbeidet, både med utgravningene av Gamlebyen og restaureringen av klosterruinene på Hovedøya i 1930-årene. Rett før krigen, i 1939, dro hun til Utstein kloster for å følge Fischers arbeid med utgravningene der. Han ble assistert av hennes niese Charlotte Blindheim, som senere ble arkeolog. Det virker neste symbolsk at noe av det siste Undset foretok seg før hun døde var å studere museumsbygningene på domkirkeodden i Hamar, igjen sammen med Gerhard Fischer. Dette var 29. mai 1949, og Sigrid Undset døde 10. juni.

Middelalderromaner

Jeg vil nå gå litt inn på noen bilder av det gamle Oslo som vi kan lese ut av Undsets middelalderromaner.⁴ De finnes hovedsakelig i trebindsromanen *Kristin Lavransdatter* (1920-1922) og tobindsromanen om Olav Audunssøn – *Olav Audunssøn i Hestviken* (1925) og *Olav Audunssøn og hans barn* (1927). Begge verk utspiller seg i sen- og høymiddelalderen, henholdsvis på det tidlige 1300-tallet og det sene 1200-tallet. Men disse er ikke Undsets eneste middelalder-

⁴ Min reiseguide er foruten romanene selv bl.a. Sverre Mørkhagen: *Kristins verden* (1995), et verk jeg står i særskilt gjeld til, dessuten *Oslo bys historie. Bind 1*, Erik Schia: *Middelalderbyen Oslo. En rekonstruksjon* (1994), Erik Schia: "Oslo innerst i Viken", *St Hallvard* 3/1991 og Gerhard Fischer: *Oslo under Eikaberg* (1950).

romaner. Allerede i 1909 utga hun ”sagaromanen” *Fortællingen om Viga-Ljot og Vigdis*. Den er lagt til Oslo-traktene. Men her er det ingen skildringer av den gamle kaupangen Oslo. Naturlig nok, for romanens handling er lagt til overgangen fra 900- til 1000-tallet. På denne tiden eksisterte Oslo bare så vidt. Begivenhetene i romanen utspiller seg i byens omegn, stedsnavnene er bl.a. Grefsin, Baugstadir, Vadin (Vøyen). Her nevnes dessuten en tidlig anlagt kirke, Margareta-kirken i Maridalen. Disse tre verkene utgjør Undsets egentlige middelalderdiktning. Dertil utga hun en barnebok med handling fra middelalderen, *Sigurd og hans tapre venner*. Hun skrev den på engelsk i Amerika under krigen (*Sigurd and his brave companions*). Den ble senere oversatt til norsk, men ikke av Undset selv. Boken kom ut i serien Aschehougs gullkantete (1955 og 1972).

Gamle Oslo i *Sigurd og hans tapre venner*

Hovedpersonene i *Sigurd og hans tapre venner* er tre kjekke smågutter etter Undsets hjerte, som leker riddere og øver seg i mannsverk. Vi følger dem et år igjennom, det er 1255. En gang er de på besøk i Oslo. De opplever byens yrende markedsliv og får være med på en spennende tur ut til cistercienserklosterets kirke på Hovedøya.⁵ Kirken ble anlagt i 1147. Den var oppkalt etter den engelske helgen St. Edmund og ble bygget samtidig med Klemenskirken og den første Mariakirken, som er de eldste kirkene i Gamlebyen. Det finnes bare sparsomme opplysninger om klosteret på Hovedøya, men ruinene forteller at det har vært et rikt kloster –

⁵ Cistercienserne skriver seg tilbake til helgenen Bernhard av Clairvaux.

alle bygninger var oppført i tegl eller sten. Undset beskriver klosterkirken med pomp og prakt:

Det var en høy steinmur rundt alle klosterbygningene. De kom gjennom en portstue hvor en legbror tok imot dem, og så gjennom et steinlagt gårdsrom og videre bort til kirkens portal. De kom akkurat tidsnok til munkenes vesper. Kirken var praktfullere enn noe de hittil hadde kunne forestille seg. Gjennom de kulørte glassene i vindusrutene flat aftensolen inn med mangefarget lys, og under føttene deres var gulvet festlig med fliser hvor det var avbildet dyr og blomster i rødt og grønt. Skipet var delt i to av en rad ranke søyler som bar ribbene i takhvelvene, og fra øverst på søylene tittet det frem ansikter og dyrehoder mellom fint uthugget løvverk i stein. Oppe i koret sto munkene i sine grå ordensdrakter. Og så begynte de å synge resitativet. Det var så skjønt. (Sigurd og hans tapre venner, s.96- 97)

Munkene på Hovedøya var dyktige gartnere. De drev hagebruk etter mønster fra utlandet og brakte nye vekster og urter til Norge. Undset gir også et glimt av klosterhagen:

Presten førte dem gjennom en sidedør ut i klostergangen hvor søyler og buer innrammet en kvadratisk hage. Noen legbrødre bar bøtter med vann fra en brønn midt i firkanten, mens andre arbeidet i bedene med fet, svart jord hvor de første unge grønnsakspirene brøt frem. (s. 97)

På Hovedøya er guttene så heldige at de får møte to små prinser, Håkon og Magnus. Det er de to sønnene til kong Håkon Håkonsøn (1204-63). Den eldste gutten, Håkon, døde tidlig, i 1257. Men broren Magnus ble senere kong Magnus Lagabøter. Han var en av Undsets helter blant de norske kongene, først og fremst for sitt

epokegjørende lovarbeid. Han ga Norge et landsgyldig lovverk, i det han sammenstøpte de fire landsdelslovene til en felles landslov. I formen var det St. Olavs eldgamle lov som ble ajourført. Men endringene var store: bl.a. ble bøtestraffene redusert og fattigomsorgen styrket, skattereglene modernisert. En ny lov, ”hirdskråen”, ga rettsregler om selve styringsverket, bl.a. om ombudsmenns plikter og rettigheter, og slik fungerte den som en slags forløper for grunnloven. Magnus supplerte landslov med en egen bylov, utferdiget i 1267.⁶ Undset beundret dette verket meget. Jeg nevner Magnus Lagabøter spesielt, fordi det er så mye jus i Undsets middelalderromaner. Det store verket *Diplomatorium Norvegicum*, som inneholder offentlige rettsdokumenter fra middelalderen, var en av hennes viktigste kilder i arbeidet med de historiske romane-
ne.

Gamle Oslo i *Kransen*

Undsets mest berømte skildringer av det gamle Oslo kan vi lese i *Kransen*, første bind av trebindsverket *Kristin Lavransdatter*. Vi finner dem i midtkapitlet i dette bindet, som også heter ”Kransen”. (De andre kapitlene heter ”Jørundgård” og ”Lavrans Bjørgulfs-søn”.) Det fortelles at Kristin Lavransdatter har bodd nær Oslo som ganske liten (i Svartskog), og at hun da var i Oslo en gang. Men hun har vokst opp i Sel i Gudbrandsdalen. Foreldrene sender henne til Oslo for at hun skal hospitere et år i Nonneseter. Året er 1318, Kristin er 16 år – en livsfarlig alder for unge piker i følge Undset. Kristin skal ha et slags dannelsesår før hun gifter seg med Simon Darre. Hun skal lære å lyde og tjene før hun skal byde og råde,

⁶ Jf. Lars Roar Langslet: *Våre konger. En vei gjennom Norgeshistorien*, Oslo 2002, s. 99.

som abbedissen i klosteret formulerer det. Dette Oslo-kapitlet er trebindsverkets mest intense kapittel, for her spiller det store kjærlighetstemaet seg ut. I Oslo møter Kristin Erlend Niklaussøn og opplever en kjærlighet som trosser alle hensyn. Slik fremstår Gamlebyen som et *locus amoenus*, som et erotisk sted, i verdenslitteraturen! Andre amorøse steder i romanen *Kransen* er traktene ved Gamle Aker kirke og Gerdarud, som ligger i Oppegård. Det er i Gerdarud at Kristin gir seg hen til Erlend og beseigler sin skjebne.

Den byen Kristin kommer til var Håkon V Magnussons (1270-1319) by. Han var en driftig konge. Han oppførte Akershus festning, hvor Erlends fetter, den historiske personen Munan Bårdson hadde vært høvedsmann. Kongen utbedret også Mariakirken. Den regnes som den eldste stenbygningen i Oslo og ble påbegynt mot slutten av 1000-tallet, i Olav Kyrres tid. Kong Håkon bygget den om i tegl og gjorde den meget staselig. Det var et stort antall kirker i Oslo, til tross for byens beskjedne størrelse, og to dominerende, sterke borganlegg, kongens og kirkens. Kongemaktens bastioner var kongsgården og Mariakirken, som lå i sør. Kirkens maktsentrum var Hallvardskirken og Bispegården, som var en borg med høyt tårn (hvor Oslo Ladegård nå ligger). Rett ved lå Olavsklosteret, et dominikanerkloster med egen kirke. En viktig kirke i romanen er fransiskanernes (minorittenes, barfotbrødrenes) kirke og kloster. (Oslo hospital er bygget på ruinene). Dette anlegget lå på den andre siden av elven Alna i nord. For å komme dit måtte man gå over Geitabru. Helt i den andre enden av byen lå Nonneseter kloster, hvor Grønlandsleiret nå ligger. Mellom de to maktsentra, kongens og kirkens, lå den øvrige byen som en samling lave tregårder. Byen hadde tre hovedgater, Østre, Vestre og Nordre strede.

Forlengelsen av Vestre strede ble kalt Geilene, som betyr trang del, inngjerdet vei.

La oss følge Kristin på hennes vandringer i byen: Kristin har vært på besøk hos sin farbror ved Oslofjorden og ankommer derfor Oslo med båt sammen med sin far og festemann. Undset skildrer byen sett fra sjøsiden i et stort panorama: Kristin seiler forbi *"Hovedøen en søndag i slutten av april, mens klokkene ringte i klosterkirken og det svarte utover vågen med klokkeklang fra byen, sterkere og svakere eftersom vinden bar tonene"*. (Kransen, utg. 1958, s. 111) Dette var de første inntrykk av byen, altså lydinntrykk. Men Undsets skildringer er alltid mangesansede, og hun lar Kristin både høre, lukte og se: *"Hun så innover mot byen med alle de lyse kirker og stenhuser som hevet sig over mylderet av gråbrune tregårder og nøkne løvkroner. (...) De seilte så nær byen at lukten av tjære og salt fisk bares ut til dem fra bryggene."* Kristin og følget hennes seiler vestenom hele byen og legger i land ved nonnebryggen. Så følger en skildring av Nonneseter kloster, som presenteres gjennom Kristins førsteinntrykk:

Det var så prektig i klostret at hun var helt overveldet. Alle bygningene om den indre gård var av grå sten; på nordsiden raget kirkens langvegg høit over de andre husene; den hadde tak i to høider og tårn på vestenden. Gårdsrummet var lagt med stenheller, og rundt det hele løp en overdekket gang hvis tak var båret av vakre søiler. Inne på plassen stod en stenstøtte av Mater Misericordiae som bredte sin kåpe over nogen knelende mennesker. (...) Refektoriet var et vakkert rum, det hadde stensatt gulv og spissbuede vinduer med glassruter i. Der var en døråpning inn til en annen stue hvor Kristin kunde se at der også måtte være glassvinduer, for solen skinte inn. (Kransen, s. 114-115)

Dette er fri diktning. Det finnes intet bevart som kan fortelle oss om hvordan det så ut i Nonneseter. Her tier kildene, men man vet med sikkerhet at det har vært et praktfullt anlegg. Undset skildrer Nonneseter etter det skjema for klosteranlegg som er kjent over hele Europa. Nonneseter var et benediktinerkloster.⁷ Det er dokumenter at det hadde betydelige eiendommer og drev i stor stil. Klosteret fikk overdratt Aker gård og Aker kirke (Gamle Aker), og nonnene hadde rettigheter til fiske, bl.a. i Frysja og hadde egen kvernfoss. I klosteret møter Kristin sjefen, abbedissen fru (heders-tittel) Groa Guttormsdatter. Da blir hun ikke mindre imponert. Slik virker denne mektige damen på henne:

Fru Groa Guttormsdatter var en høi og stor gammel kvinne, hun ville ha været vakker hvis hun ikke hadde hatt så mange skjeggghår omkring munnen. Hennes røst var dyp og lignet en mannsstemme. Men hun hadde et vennsælt vesen, minnet Lavrans om at hun hadde kjent hans foreldre, og spurte til hans hustru og andre børn. (s. 114)

Groa Guttormsdatter var abbedisse fra 1299 til 1326 og er en autentisk person. I dokumentene fremstår hun som en av Oslos mest innflytelsesrike og myndige personer; hun var stridbar på klosterts vegne og dyktig til å skaffe inntekter. Hun oppnådde også en rekke rettigheter hos kongen selv, bl.a. fiskerettigheter i Østfold. Undset

⁷ Undset skriver om st. Benedikt fra Nursia og utformingen av klosterregelen i essayet "Første dag på Monte Cassino", 1925, se Sigrid Undset: *Essays og artikler 1920-1929*, red. Liv Blikrud, Oslo 2006, s.227-246.

gir et nytt portrett av Groa Guttormsdatter i artikkelen ”Klosterliv” i Sverre Steen (red.): *Norsk Kulturhistorie* (1939).⁸

I byen bodde håndverkere, av dem var skomakerne størst i antall. Det passer Kristin bra, for hun skal på fest og vil ha nye sko. Det skal være bondegilde i Aker, og dagen er lagt til feiringen av St. Margareta, hvis messedag er 20. juli. De unge pikene i klosteret som ikke skal vies til nonner, skal få være med på dans og spill. Episoden med Kristins kjøp av sko og hva det fører med seg, er en av verkets mest avgjørende. Det har seg slik at Kristin og klostervenninnen Ingebjørg har kranglet seg til å få lov til å gå ut i byen på egenhånd. Fra Nonneseter spaserer de over den såkalte Nonnebroen, som var bygd over Klosterbekken, og derfra inn i byen. De får et livfullt inntrykk av Oslos myldrende folkeliv: lyden av hestehover på de trebordlagte gatene, lukt av hestemøkk og huder og mel og krydderier, en fæl stank fra garvernes kvartal. Det vrirler av folk til hest og til fots. Det er unge piker med fletter bundet opp med kulørte silkebånd, fornemme damer i hettekåper, de fineste med skjødehund på armen, prester og munkere i sine ulike kutter, de sorte dominikanere, de brune fransiskanere, legbrødre i grå tunika. Foran Hallvardskirken og Olavsklosteret er det tettpakket av folk, for det er marked i byen. ”Boder var oppslått på gressbakken, og det var lekere som lot opplærte hunder springe gjennom tøndebånd”. Her er det mangfold og flerkulturelt miljø! Undset skildrer kjøpmennenes hus som var bygget tett etter hverandre med gavlene ut mot gaten, med en åpning som en port. Innenfor skimter vi lange bord med baller og ruller av kulørt klede, med tønner og kasser, og

⁸ Artikkelen er gjenoptrykt i Sigrid Undset: *Essays og artikler 1930-1939*, red. Liv Bliksrud, Oslo 2007, s. 901-945.

fra taksperrene henger det ned knipper med sko og silkebånd. Kristin og venninnen befinner seg i det anlegget som kalles Miklegården, et slags kjøpesenter for skotøy. Hos den tyske kjøpmannen Didrik treffer de på en høy og elegant herre. Kristin vet ennå ikke at denne herren er Erlend Nikulaussøn. Men Undset gir allerede her et raffinert forvarsel om Erlends karakter, den høye herren bærer reisekappe og sverd ved beltet. Det er et signal om at han ikke tilhører bondestanden, men er aristokrat og knyttet til kongemakten. Han hilser høflig og trer til side for de unge pikene, for han er en ekte ridder.

Det er heller ikke tilfeldig at det senere kjærlighetsparet møtes i en skoforretning, for i Undsets univers er sko og føtter knyttet til den erotiske sfære. Noen timer senere møtes de igjen oppe i Ekeberg. Da opptrer Erlend igjen som ridder. Kristin og venninnen har nemlig gått seg vill i skogen, og de blir antastet av et par tyske røvere. Situasjonen er prekær, men Erlend og svennene hans redder dem. Etter dette møtet med Erlend er Kristin redningsløst forelsket. Hun er blitt rammet av Den Store Kjærligheten, den som folk synger om i visene, som hennes far kaller en slik pasjon. Men kjærligheten og den videre handlingen i romanen er ikke vårt emne. Vi går nå tilbake til Miklegården og ser nærmere på Undsets beskrivelse av den:

Miklegården var en av største gårdene i Oslo, den strakte sig fra bryggene og opover mot Sutareveiten med mer enn firti huser om to store tun. Og nu var der enda satt op boder med vadmestak over på tunet; op over telttakene raget en støtte av Sankt Krispinus. Det var en stor ferdsl der inne av folk som handlet, kvinner som løp mellem ildhusene med gryter og spann, unger som la sig

for føttene på folk, hester som blev leid inn og ut av stallene, og tjenestesvenner som bare bærer inn og ut av vareskurene. Oppe fra svalgangene til loftene, hvor de fineste varene blev solgt, skrek sutarne og bodsdrengene deres ned til møene og dinglet med små brogede, gullstukne sko ut imot dem. (s. 122)⁹

Etter skokjøpet går de to klostermøene videre i retning av Geitarbru, for her skal det være så mye moro på løkkene, mener Ingebjørg. De går forbi den spredte bebyggelsen på den andre siden av elven og passerer fransiskanerklosteret. Her holder Kristins viktigste åndelige rådgiver til, fransiskaneren broder Edvin. Han er en from munk, trolig er han en helgen. Men han er en omstridt mann. Fransiskanere hadde fått tomten av kong Håkon V Magnusson. Fransiskanerordenen ble av kirken oppfattet som en slags protestbevegelse, og munkene ble motarbeidet av biskopen og de kirkelige myndigheter. Biskopen ville først ikke godkjenne ordenen, men da fransiskanerne fikk godkjent sin orden av paven selv, det var i 1291, måtte han gi seg. Det var også fiendskap mellom fransiskanernes orden og dominikanerordenen, predikerbrødrenes orden. Olavsklosteret var, som jeg har nevnt, et dominkanerkloster og hadde sin egen kirke. Det var ingen motsetning mellom dominikanerne og biskopen. Domikanernes klosteranlegg befant seg på kirkens maktområde, rett i nærheten av Hallvardskirken og bispeborgen. Om fransiskanernes kamp for å få bygget sin kirke i Oslo forteller broder Edvin Kristin da hun noen uker senere er på besøk hos ham for å skrifte sine synder, men hverken kirken eller klosteret blir beskrevet. Det har sin grunn i at Kristin på dette tidspunkt

⁹ Sankt Krispinus: skomakernes helgen, sutarne: utenlandske handelsmenn.

bare er opptatt av seg selv og sine egne problemer, hun sanser ikke hvordan noe ser ut.

I middelalderromanene skildrer Undset folks hverdagsliv og kirkens liv. De politiske hendelser spiller med i bakgrunnen. Berømte historiske begivenheter med konger og dronninger blir ikke skildret. Undset holder seg unna historiemaleriet, slik som vi finner det i Ibsens og Bjørnsons nasjonalhistoriske dramatikk. Det nærmeste i så måte er skildringen av julefesten i kongsgården i Oslo, hvor kong Håkon V Magnusson og dronningen var til stede. Kristin er her sammen med sin festemann Simon Darre og hans familie, anført av pater familias, herr Andres:

*Herr Andres gikk med sine børn til den store juleveitslen i kongsgården. Kristin så all den stas som var der – de var også inne i den hall hvor kong Håkon satt og fru Isabel Bruce, kong Eiriks enke. Herr Andres var fremme og hilste på kongen, men hans børn og Kristin stod noget tilbake. (...) Da så hun med ett Erlend Nikulaus-søn – han var trådt frem for dronning Isabel, stod med bøid hode og hånden på brystet mens hun sa nogen ord til ham, han hadde den brune silkekædningen på som han hadde båret til gildestevnet. (s. 182)*¹⁰

Dette er et typisk middelaldersk scene av hoffseremoniell og et snapshot av en adelsmanns gester. Som vi ser, oppfører Erlend seg meget vakkert og høvisk overfor sin dronning. Det er også karakt-

¹⁰ Kongen: Håkon V Magnusson (1270-1319), sønn av Magnus Lagabøter. Han var kong Eirik II Magnussons (1268-99) yngre bror. Eiriks enke, Isabella, var skotsk (jf. Langslet 2002: 101).

eristisk at det er dronningen, og ikke kongen, som taler til ham, for Erlend er en av litteraturens store kvinnebedårere. Kongsgården som Undset skildrer her lå på en høyde rett nord for Mariakirken. Kongsgården var et anlegg bygd i stein av Håkon Håkonson, og etter 1299 ble den hovedresidens for det norske kongehuset. I *Kristins verden* (1995) skriver Sverre Mørkhagen om dette anlegget:

Kongsgården hadde en massiv og monumental utforming. Høye og solide murer – kanskje fem meter høye – løp rundt hele anlegget. Innenfor murene var det flere bygninger. Først og fremst ruvet den store hallen. Den var faktisk den største Håkonshallen i landet. Og den eldste, et par tiår eldre enn den kjente Håkonshallen i Bergen og trolig oppført i den samme såkalte tidligengelske stil. (s. 113).

Håkonshallen i Oslo hadde større grunnflate enn Håkonshallen i Bergen, men en etasje mindre, bare to etasjer. Den øverste etasjen var ett eneste stort rom, brukt som gildehyll ved store anledninger. Der er her Kristin neier for de kongelige. Etterpå oppholder de unge seg i et annet rom, trolig i første etasje, hvor det var dans og bevertning. ”Ved den ene langvegg stod et gulvfast bord, og dit bar kongens menn øl og mjød og vin hele natten”.

Disse skildringene av bygninger fra Gamlebyen jeg nå har nevnt er i hovedsak det vi finner i *Kransen*. Det dreier det seg altså ikke om så mange av de større bygningene og kirkene i byen. Skildringene er ikke utbrodert, her nevnes bare noen få, signifikante trekk. Men de fungerer utmerket som illusjon. Undset skriver poetisk og effektivt, slik at leserne opplever at de har sett og sanset mye mer av den gamle byen ”under Eikaberg” enn det faktisk er grunnlag for. Undset lar mye skje utendørs, for da er hun på sikrere historisk

grunn. Hun er en mester i å tegne landskap og natur, og hun tar det hele med: alt som vokser og gror, årstidene, været, himmelen, skyer, horisonten, naturens dufter og lyder, stemninger, farver og former.

Gamle Oslo i *Olav Audunssøn og hans børn*

Undsets Osloskildringer i *Olav Audunssøn*-roman er også sparsomme, men virksomme, og i denne romanen er det kanskje skildringen av London i middelalderen som gjør størst inntrykk. Olav bor nær byen. Hestviken ligger i nærheten av Hvitsten ved Oslofjorden, hvor Undset var på sommerferie som barn.¹¹ Olav er i Oslo noen ganger, første gang for å lete opp sin stesønn, den vidløftige Eirik. Han har hørt at sønnen har vært på Nonneseter i julen, og at han er observert i gjesterefektoriet. Olav seiler til Oslo dagen etter. Det er iskaldt og nesten ikke fremkommelig på sjøen, for isen ligger mange steder. Undset skildrer sjøbodene og Olavs skytningsstue, altså vertshuset. Slik er stemningen der:

Ferdesfolkene, så mange som var inne, lå under felden i rummene sine – det var kaldt. Rådskonen satt og halvsov inntil åren, diger av skinnplagg; hun biet bare på at det skulde bli tid å skore over ilden og stenge døren. Olav satt på sin seng, med hendene hengende utover knærne – benene hans var som is oppover til knes av gulvkulden, og han var sløv av venting.

Konen stod op, stelte med de to skjålyktene som hang og brant øverst og nederst i den lange skytningsstue: ”Skal du ikke legge

¹¹ Hestviken kan lokaliseres til Emmerstadbukta, rett sør for Hvitsten. Fra bukta ser man rett over til Hurumlandet. Se Anita Eger Gervin: ”Olav Audunssøns rike. Geografi og diktning”, *Gymnadenia* 1998. Årskrift for Sigrid Undset Selskapet, Lillehammer 1998, s. 13-15.

dig bonde?” – så blev der banket på døren. Det var Eirik. (...) De siste gjester i herberget kom inn. Fra kirketårnene ringte det til ildslukning, og Eirik sa, han måtte gå.

(Olav Audunssøn og hans børn, kapittel II, Ødemarken, *Middelalderromaner*, bind VIII 1958, s. 174-177)

Dagen etter følger vi Olav på hans vandring inn i byen og ut til sjøen igjen. Før han seiler hjem, ser han over på Akersneset ”*hvor Håkons nye borg løftet sine murmasser i den fine frostrøk*” (s.178).

Skytningsstuene kunne også være gledeshus, og et slikt hus i romanen *Kransen* var Brynhilds Flugas gård. Det var et forargelses hus, og her har Kristin og Erlend sine forbudte kjærlighetsmøter. I *Olav Audunssøn og hans børn* er det den unge Eirik som er innom et slikt hus, og vi får et glimt av miljøet. Her morer mennene seg med hanekamp og terningspill, noen spiller også sjakk. Snart dukker det opp en dame av det lettere slag, ved navn Gyda Paradisgryn, ”hun satte sig i fanget hos ham, og han drakk med henne, kjælte også litt mer ternen, men han tenkte på at han nu gjorde det klokest om han gikk sin vei”. (s. 158)

Olav tar flere turer til Oslo. En gang besøker han sin uekte sønn Bjørn, som er blitt smed. Andre ganger er det for å oppsøke byens kirker. Det dreier seg særlig om to kirker. Den ene er fransiskanernes kirke, der hvor Kristin besøkte broder Edvin, den andre er Olavskirken, dominikanernes kirke. Som vi husker, var ingen av disse kirkene noe særlig beskrevet i *Kristin Lavransdatter*. Olav er i fransiskanernes kirke en morgen i mai i anledning av at stesønnen Eirik skal opptas som munk i klosteret. Olav har vært der før en gang, og da var kirken ikke ferdig ennå. Men slik ser den ut nå:

Inne i kirken stod sollyset skrått inn av vinduene som brede bjelker, og støvet danset i lyset. Olav kastet et fort blikk omkring sig, men det lignet ikke noget sånn som han husket fransiskanernes kirke – fra hin kvelden, mørk og kald og øde, uryddig enda under bygning, med korbuen gapende inn til svart natt. Nu lå koret i broget sollys – der hadde de alt fått inn malte ruter i vinduene – veggene var malt ut med bilder på kalken, og hovedalteret var meget rikt og vakkert budd. Bakom der, lenger inne i koret, skimtet han de brune brødre stående i stolene, de var enda ved tidebønnen

Der ved veggen til venstre for korbuen, hvor han husket det underlige, levende krucifiks hadde stått, var der nu to små sidealtre med vevde tepper bakom på veggen. Krucifikset var visst det samme som nu stod på en tverrbjelke over korbuen, men det så annerledes ut ved dagslys.

Kirken var næsten folketom, enda, så Olav satte sig på pallen nede ved døren og ventet på at det skulde bli messetid. Ørkesløs så han omkring sig – det var sant som folk sa, barfotbrødrenes kirke var blitt vakker. (s. 97)

Olav selv er ikke så glad i fransiskanerne, han liker best dominikanerne. Da han som ung var i Hamar, hadde han stor glede av å lære av de lærde dominikanerne der, og han vet med seg selv at han kunne og kanskje burde ha gått inn i ordenen. I stedet steller han seg slik at han blir drapsmann og ekteskapsbryter. Han skrifter aldri drapet, og fjerner seg lenger og lenger fra Gud, dette er hans livs lodd. Men til slutt ønsker Olav å skrifte lønndrapet som han har båret på i mange tiår. Denne gangen ror han hele veien inn til byen, han vil til Olavsklosteret, til dominikanerne:

Det var langt utpå ettermiddagen da han kom roende vestover langt bymennenes brygger: Claus Wiepharts brygge med sjøboden – der pleide han gå i land – Miklegårdsbryggen, Klemenskirken, Jonsbryggen – frem til biskopsgårdens brygger. (...). En halvtimes tid senere stod han ute på den smale plass mellom biskopsgården og Hallvardskirkens kirkegårdsmur. (...) De svære stenbygninger omkring plassen – biskopsgårdens murvegg og kirkegårdsgarden og domkirkens mektige masser med de tunge tårn og våttglinsende blytak – ruvet enda større i regnet som mørknet dem. Men de sprettende popler som raget ut over kirkegårdsmuren, syntes å krølle op sine blader som duften strømmet ifra, og gresset este groende mellom plassens toppede brosten. (...)

En kirkeklokke tok til å ringe høit og skrellende nær ved – det var fra Olavsklosteret; tårnet raget op over enden av kirkegårdsmuren. (...)

Olav så sig omkring – det var så lenge siden han hadde været inne i denne kirken. Rummet var langt og smalt og temmelig skumt nu da ingen lys var tendt – utenfor vinduet mørknet de store asketrær på Hallvardskirkegården og domkirkens masse bakom. Det var ikke mange folk heller – under den forrige priorens vanstyre hadde Olavsklosteret tapt meget av sitt gamle ry. (s. 288-291)

Som vi ser, er dette stemt sammen til en komposisjon i grått: den grå hverdagskledde mannen i kirken som bare blir opplyst av det regntunge skumringslyset utenfra. Det blir ikke tent noe lys i Olavs sinn ved denne ferden, den er som et fall ned i dypere mørke. Undsets skildringer av menneskenes ytre omgivelser har ofte en symbolsk verdi, slik fungerer også denne skildringen av den mørke kirken og det triste været. Men likevel er ikke alt håp ute. Det er vår, det anger av spirende gress og sprettende løv. Kan dette tolkes

som et forvarsel om et nytt liv hos Olav Audunssøn? ¹² En slik mulighet antydes i romanens dramatiske og sterke sluttkapittel.

Sigrid Undset og historien

Sigrid Undsets kunnskaper om Oslo i vikingtid og middelalder var faglig sett helt oppdatert da hun skrev middelalderromanene i 1920-årene. Erttertidens arkeologiske forskning kan korrigere henne på noen punkter. I følge Sverre Mørkhagen har hun for eksempel plassert Miklegården litt feil, lagt den for nær sjøkanten. Det har etter hennes tid vist seg at Miklegården strakte seg fra St. Halvards plass til Arups gate i dag, men dette ble ikke påvist før i slutten av 1980-årene, da det skulle reises et nytt boliganlegg i strøket. Blant en mengde læravfall ble det her funnet skomakerlester i det jordlaget som stammet fra 1200-tallet.

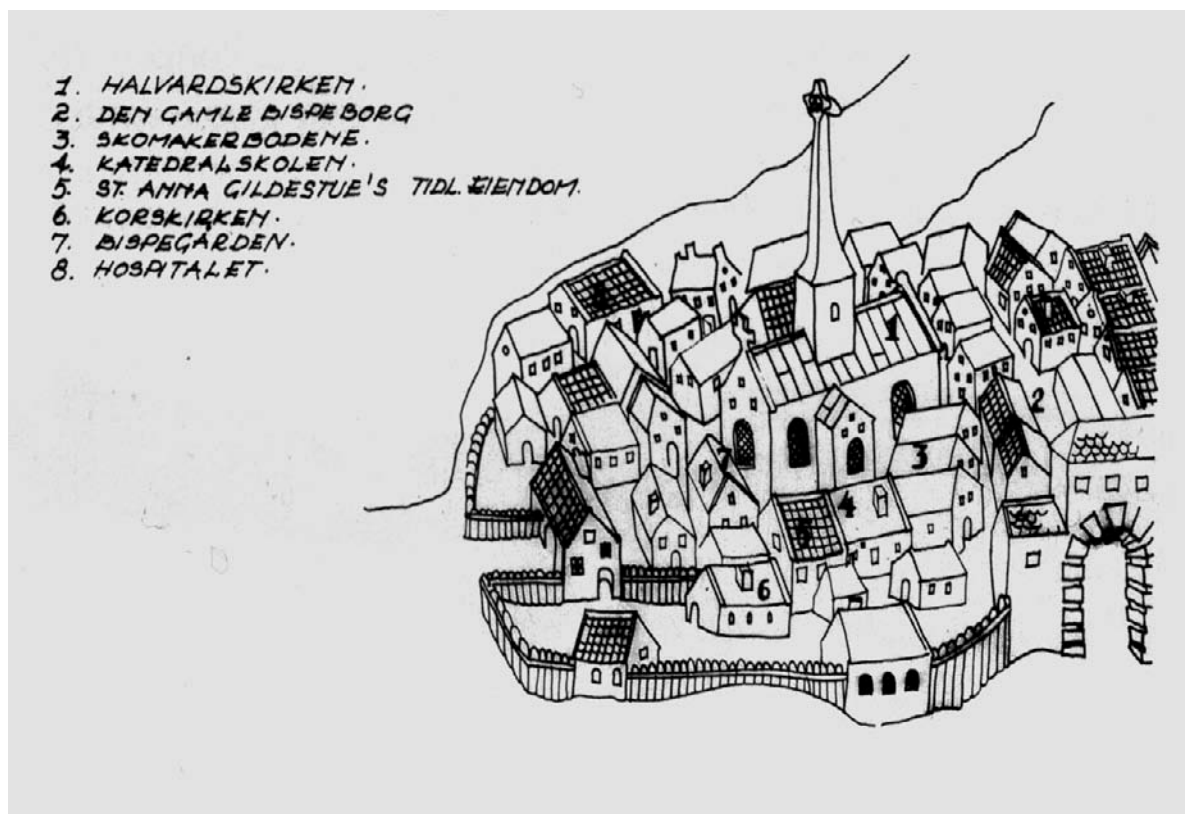
For Undset var historie imidlertid mer enn forskning, teori, årstall og statistikk. For henne var historie også lidenskapen ved det å forestille seg, konkret og fysisk, hvordan de og de bestemte steder så ut for 100 eller 1000 år siden, hva som vokste på marken, hvordan det luktet der, hvordan folk snakket og tedde seg, hvordan de bodde, hva de spiste, og hva de tenkte og trodde. Historie var for henne sansede erfaringer, og det begynte som en lek i barndommen. Slik hadde det også vært for hennes far, skriver hun. Som dikter satte hun likevel sin ære i å være historisk korrekt til minste detalj. Hun skrev med en historisk vederheftighet som er enestående, ikke bare i norsk litteratur, men i verdenslitteraturen. Men den histor-

¹² Jf. Karin Gullerud Johansen: *Guds lys og mannens mørke. Realisme og symbolikk i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn*, Oslo 1982, s. 32.

iske korrektheten ikke var ikke et mål i seg selv. Hun betraktet den som en slags leaserservise – hun ville nødig irritere folk som er spesialister på middelalderen. Sigrid Undsets litterære middelalderprosjekt har mange aspekter og kan studeres under ulike synsvinkler. I et brev til norrønforskeren Magnus Olsen i 1923 beskrev hun en av sine intensjoner med *Kristin Lavransdatter* med disse ordene:

Hvorfor skulde jeg negte: Da jeg tok op arbeidet med denne bok [Kristin Lavransdatter] vilde jeg gjerne gi saa sterkt og sandt et billede som var mulig av norske mennesker og norsk liv - i en tid, hvis livssyn og idealer, vurdering av verdier, tro og overtro paa mange punkter stod i en skarpeste motstrid til vor egen tids... Og jeg mener selv, at kan jeg med denne min bok om saa bare ganske litt styrke det gamle norske kulturgrundlag, følelsen av individets pligt mot slekten og derigjennem mot nationen, hvor det endnu findes levende, og vække sands for værdien av denne følelsen der, hvor den omtrent er smuldret bort - saa har jeg allikevel i nogen grad realisert min fars ønske om at jeg skulde arbeide videre med hans arbeider, som han pleiet si til mig, da jeg var barn. Og skjønt jeg bare var lægmand, saa har det undertiden forekommet mig som om historieforskere en og anden gang kunde drage sig til nytte en kunstners opfatning av et og andet norrønt.

Gamlebyen – et historisk skattkammer

I dag er Gamlebyen kanskje mest kjent for sin middelalderby – for ruinene. Noen av disse forteller om en svunnen storhetstid, som nådde sitt høydepunkt under kong Håkon Magnus V, da Oslo ble rikshovedstad. Håkon Magnus ble kronet i Hallvardskirken i 1299 og giftet seg samme år med dronning Eufemia av Rügen. Tegningen over, av tidligere byantikvar Kjeld Magnussen, er basert på et relieff på Frederik IIs sarkofag i Roskilde domkirke. Det er det tidligste, bevarte bilde av Oslo, slik byen kan ha sett ut på midten av 1500-tallet.

Gamlebyen historielag har som formål å verne om, og ta vare på, Gamlebyens kulturminner og 1000 år med byhistorie. Historielaget ble stiftet 23. oktober 1996.

Gamlebyen historielag ser det som viktig å skape interesse for, og spre kunnskap til bydelens innbyggere om den lokale historien.

Alle som støtter vårt formål, og vil arbeide for våre målsetninger er velkommen til å bli medlem i **Gamlebyen historielag**.

Gamlebyen historielags skriftserie - utgivelser

Redaktør: Helge Godø

1. *Lov og rett i MA – Rettssystem og rettsaker fra Oslo ca 1300*, av Tine Berg Floater
2. *Barndom i Oslo Ladegård*, av Jo Tenfjord
3. *Barndomsminner*, av John E. Abelson
4. *Tiggerordener i de norske byene i middelalderen*, av Inger-Johanne Ullern
5. *Forstaden under Ekebergåsen*, av Lars Thue
6. *Oslos oppkomst*, av Petter B Molaug
7. *Rikshovedstaden Oslo*, av Hege Roaldset
8. *Småglimt, dikt og bruddstykker fra Gamlebyens historie*, Petter Hartnes med flere
9. *Småhusbebyggelsen fra 1860-årene i Ekebergskråningen – beskrivelse og registrering*, av Tove Larsen og Helge Godø
10. *Arupsgate i 1930-årene*, av John E. Abelson
11. *Oslo katedralskole i middelalderens Oslo*, av Karl Gervin
12. *Sigrid Undset og Gamlebyen*, av Liv Blikrud

© Gamlebyen historielag – 2008

Gamlebyen historielags skriftserie

ISSN: 1503-5751